

FRANS WEISZ
DAGBOEK VAN EEN FILMMAKER

FRANS WEISZ

DAGBOEK VAN EEN FILMMAKER

SAMENSTELLING HARRY HOSMAN

UITGEVERIJ PLUIM
AMSTERDAM/ANTWERPEN

Deze publicatie is mede tot stand gekomen met steun van het Filmfonds, het Jaap Harten Fonds en Immorbidity BV

Eerste druk, september 2023

Copyright dagboeken © Frans Weisz

Copyright inleiding en verbindende teksten © Harry Hosman

Omslagontwerp Nanja Toebak

Omslagfoto Jutka Rona, Frans Weisz op de set van *Rooie Sien*

Typografie binnenwerk Perfect Service

Auteursfoto Merlijn Doomernik

Productiebegeleiding Tim Beijer

Drukkerij Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 933 0468 0

NUR 320

www.uitgeverijpluim.nl

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, kunnen zich tot de uitgever wenden.

Inhoud

Vooraf. Een gedreven filmmaker 7

1. Kinderjaren en jeugd (1938-1956) 23
2. Toneelschool (1957-1958) 34
3. Nederlandse Filmacademie (1958-1960) 37
4. Rome (1960-1962) 42
5. Het leven is vurrukkulluk (1962) / Helden in een schommelstoel (1964) 48
6. Een zondag op het eiland van de Grande Jatte (1965) 62
7. Het gangstermeisje (1966) 69
8. In den beginne, tenslotte... (1968) / expo 70 (1970) 113
9. De inbreker (1972) 126
10. Naakt over de schutting (1973) 132
11. Rooie Sien (1975) 146
12. Heb medelij, Jet! (1975) 154
13. Charlotte (1980) 169
14. Een zwoele zomeravond (1982) 205
15. Havinck (1987) 215
16. Leedvermaak (1989) 240
17. Bij nader inzien (1991) 258
18. Op afbetaling (1992) 288
19. Hoogste tijd (1995) 308
20. Een vrouw van het Noorden (1999) 341
21. Storm in mijn hoofd (2000) 407

22. Qui vive (2001) 434
23. Boy Ecury (2002) 454
24. Happy End (2009) 471
25. Het leven is vurrukkulluk (2018) 503
26. Siegfried (2019) 529

Verantwoording 539

Dank 543

Noten 547

Geraadpleegde bronnen 567

Filmografie 571

Personenregister 573

1.

Kinderjaren en jeugd (1938-1956)

Mijn vader zei: 'Hij moet een Hongaarse naam krijgen.' Dat werd dus Andor – mijn tweede naam. Beiden wilden een Joodse naam: Benjamin – mijn derde naam. Maar mijn moeder zei: 'Ik wil een vrolijke Frans.' En dat werd het dus, hetgeen niet hetzelfde is als '...en dat werd ik dus'. Zoals Pjotr Sjarov, regisseur van veel Tsjechov-stukken, na de oorlog altijd als regieaanwijzing aan zijn spelers meegaf: 'Spiel mit ein "Lacht aber weint"-gefühl!' En dat vind ik nog steeds het best passende deksel op het leven zelf.¹

Er is sprake van twee soorten werkelijkheid, de echte en die zoals ik me die herinner. Die is sterk beïnvloed door dromen, fantasie en zelfs films die ik zag. Toch ga ik bij dit schrijven uit van die tweede.

Tussen mijn derde en achtste levensjaar leefde ik bij de familie Houben op het Broek in Sevenum, eerst als onderduiker, daarna – Limburg was bevrijd – als overlevende. Mijn ouders werden tijdens hun onderduiktijd in Amsterdam verraden en naar Auschwitz getransporteerd, waar alleen mijn moeder het overleefde.

Achter op de bagagedrager van de man die me brengt, mijn eigen Verzetsheld, gewikkeld in een deken, als betrof het een Bijbels tafereel, zo stel ik het me voor – nee, zo wás het – rijden we op de fiets helemaal naar Limburg.

We komen aan tegen etenstijd, geen idee van jaar of maand, maar nog zie ik haarscherp het beeld van een gezin rond de keukentafel, belicht door een helwitte boven de tafel hangende olielamp.

Ik moet buiten wachten, terwijl mijn Verzetsheld mijn komst aankondigt. Ondertussen probeert het gezin via de op een kier staande keukendeur een glimp van hun toekomstig onderduikertje te zien. Alle hoofden zie ik in mijn richting gedraaid en nog kan ik bijna de geur van het voedsel op tafel, gebakken aardappels en lof, ruiken.

Ik werd liefdevol opgenomen in het gezin Houben, vader en moeder (die ik ook snel zo zou gaan noemen) en hun drie dochters, Jo, Mien en de jongste, Koos. Zij was het ook die me meer dan veertig jaar later vertelde dat, omdat het gezin uit drie dochters bestond, er eerst moest worden gevraagd hoe bezwaarlijk het was dat ‘het een jongetje werd’.

De eerste kennismaking met het buitenleven van een stadsjongen, voor wie de wereld alleen bestond uit de Amstel, de passerende boten en het hele dagen voor het raam staan om te kijken naar het lossen en laden van de suikerboten, genoemd naar het product dat ze vervoerden.

Al snel moet ik in de gaten hebben gehad dat ik mijn verleden, hoe kort dat ook had geduurd, want tenslotte was ik pas drie, moest zien te vergeten. Alsof een overlevingstechniek me vertelde dat ik niet meer aan mijn echte ouders mocht denken, dat ik zelfs het angstgevoel, dat ik toch in Amsterdam, vlak voor het onderduiken, moet hebben gevoeld, niet langer kon toelaten.

Ik leerde mijn nieuwe naam [Tonnie Jacobs] en bijbehorende korte levensgeschiedenis – ‘ouders omgekomen bij het bombardement van Rotterdam’ – uit mijn hoofd en met een ogenschijnlijk acrobatisch gemak accepteerde ik de nieuwe identiteit en omgeving. [...]

Veel kan ik me niet herinneren van die eerste jaren. Ik bracht de dagen door naast mijn nieuwe 'vader' op een bankje bij het kippenhok, ik mocht leren de koeien te melken, met het paard naar de smid te gaan, kersen uit de bomen te plukken, ik leerde voetballen met de blaas van het 's nachts stiekem geslachte varken en ik maak mezelf nog steeds wijs dat ik tussen de drie dochters mocht slapen, dat ik niet kon wachten om naar bed te gaan, me verheugend op de lijfelijke warmte van de vrouwenlichamen, terwijl het misschien één keer is voorgevallen. Nog heb ik vaak heimwee naar de kaars en de lucht van de olielamp en het opglorie van het kousje in de lamp, of naar het dagelijkse rozenkrans bidden, waarbij ik tot mijn twaalfde jaar niet beter wist of na iedere rozenkranskraal riep iedereen dat ik nog beter moest bidden: 'Bid Frans!' hoorde ik toch duidelijk, totdat me op een dag, ik woonde allang in Amsterdam, werd uitgelegd dat het 'Bid voor ons' was, maar zo geroutineerd snel gesproken dat het spoedig 'Bid voor ons... bid voor ons... bid voor... bid voor Frans' werd en ik nog intenser de rozenkrans rond bad.

Ik sloot vriendschap met soldaten, Duitse welteverstaan, die achter op het weiland het luchtafweergeschut bedienden en keurig kwamen waarschuwen als het weer 'los ging', keurige jongens dus; weer later zie ik mezelf met een vriendje de bossen in de buurt afspeuren naar oorlogsbuit: relikwieën, moertjes, een stukje tank, een verbrand stukje rubber, een geblakerde helm, een granaathuls, een kogel; het liefst hadden we natuurlijk het lijk zelf gevonden, na een nachtelijk treffen. Het inderhaast gebouwde houten kruis met helm naast het karkas van een uitgebrande tank deed onze fantasie op duizelingwekkende wijze op hol slaan; de strookjes zilverpapier, die de Amerikanen lieten vallen om de radar van de vijand onschadelijk te maken; een stuk parachute, het was genoeg om een week opgewonden te blijven...

Dan komt het moment waarvan ik zeker weet dat het heel

erg gekleurd is door mijn fantasie, of misschien ook niet. In ieder geval het moment dat ik eindeloos vaak terugspeel in mijn hoofd: een drietal Duitse soldaten op zoek naar een onderduiker. Veel later, reeds volwassen, hoorde ik dat er in Amsterdam verraad was gepleegd: mijn ouders waren opgepakt op hun onderduikadres.

Ik had geleerd me te verschuilen onder het pleegouderlijke bed en daar zag ik het openen van de kamerdeur, de laarzen stappend, zoekend, stilstaand. Ik voelde hoe het bed werd opgetild en ik eronderuit werd getrokken en de vochtige warmte langs mijn been toen ik het van angst in mijn broek deed; de hand in mijn kraag, het openen van de deur naar de keuken, en ik zag in een flits het beeld van mijn onderduikouders aan de keukentafel met koffiedrinkende soldaten en het snel weer sluiten van de deur en de bruuskheid waarmee ik weer onder het bed werd geduwd; en al die tijd heb ik niet naar het gezicht van mijn soldaat durven kijken, zoals een onderdaan zijn vorst niet in het gelaat mag kijken.

Mijn leven lang heb ik geprobeerd de gedachten van die soldaat op dat moment te reconstrueren, van: ‘Ach, die oorlog is toch verloren,’ en ‘Zij koffie drinken en ik mezelf nog een beetje uitsloven,’ tot ‘Dat joch doet me te veel aan mijn eigen kind denken.’

Toen ik vijfendertig jaar later in Berlijn de film *Charlotte* draaide, gebeurde het regelmatig dat ik een Duitse medewerker onsympathiek vond, maar dan hield ik mezelf voor dat het misschien wel ‘die soldaat’ was of – als hij jong was – ‘de zoon van die soldaat’ en kon ik weer rustig verder werken met die persoon.

Het zal een dag later zijn geweest dat ik onder een hoop bieten in een kar naar een andere boerderij ben vervoerd. Het was te gevaarlijk voor mijn onderduikouders en mij om op ‘den Broek’ te blijven. In mijn gevoel was ik uren onderweg, maar in werkelijkheid was het slechts enkele kilometers ver. In mijn

herinnering heb ik ook maanden op dat tweede adres gewoond. Pas sinds kort weet ik van het jongste zusje Koos Sturme-Houben, die me de plek liet zien, dat het maar een tweetal weken heeft geduurd.

Daar heb ik het einde van de oorlog meegemaakt, heb hele dag in de droge sloot langs de weg liggen kijken naar de nooit eindigende optocht van het verslagen Duitse leger, alles met zich meevoerend wat waardevol, eetbaar of berijdbaar was. Ik herinner me nog hoe de boer een fiets verborg: het ene wiel in de hooiberg, het andere op zolder, en het frame in de gierput.

In mijn gedachte hoor ik nog het nachtelijke gezoem van de overvliegende eskaders bommenwerpers. Nog zou ik het verschil in hoogte en toonsoort kunnen horen tussen voor en na de droppings. Daarna de Canadezen, mijn eerste wittebrood; nog zie ik de tandafdrukken in de – in mijn ogen – enorme plak boter die ze op het brood smeerden; nog zie ik de ‘cans’ [blikken] waar al hun voedsel uit kwam; proef ik de smaak van chocolade, chewing gum en zie ik in plaats van gedroogde tabaksbladeren een pakje sigaretten! Ruik ik de lucht van diesel uit de voertuigen en nog, als ik kampeer, heb ik een déjà-lucht van broerierig canvas.

Limburg was bevrijd, de rest van ons land nog niet...

Ik ging naar school, op zondag mocht ik voor op de bok van het ‘mooie rijtuig’ mee naar de kerk. Katholiek werd ik nog niet, zolang over het lot van mijn ouders niets bekend was. Ik leerde schrijven, lezen, rekenen en bidden. ‘Ik was een Sevenummer.’²

Mijn moeder had als enige het kamp overleefd en kwam op een dag me halen. Ik zat in de moestuin van de boerderij van de overburen rauwe rabarber te eten (nog als ik die lange draden pel of de smaak proef, zie ik het moment haarscherp voor me) toen de jongste boerendochter aan kwam rennen, roepend: ‘Franske, Franske – ge moet naar huis, er is een mevrouw die zegt je moe-

der te zijn!’ Zenuwachtig rende ik (ook op klompen, mijn eerste echte schoenen kreeg ik pas een maand later van m’n moeder, ik moest erop leren lopen) naar de boerderij, waar ik een vreemde, bijna kale vrouw zie zitten, die onafgebroken huilt. Ze maakte me zo bang dat ik haar nog geen hand durfde te geven. Bovendien verstonden we elkaar niet. Ik sprak plat Limburgs. Enkele maanden later was ik genoeg aan haar gewend om me door haar mee te laten nemen naar het vreemde verre westen. Alleen na de belofte dat we zouden vliegen, stemde ik uiteindelijk in met een afscheid van het boerenleven. Mijn moeder had (ik heb nooit begrepen hoe) afgesproken met een militaire meneer dat we vanaf het vliegveld Eindhoven met een militair toestel (ik herinner me het gat in het midden voor ‘droppings’) naar Soesterberg konden vliegen. Ik was zeven of zevenenhalf.

[...] Zoals mijn moeder me verleidde met het vliegtuig, nam ze me voor het eerst mee naar een bioscoop. In Baarn, we woonden in huis bij iemand in Soest – ik kan me niet herinneren ooit anders dan ‘in huis bij...’ met mijn moeder te hebben geleefd. De film die we zagen was een *Laurel and Hardy* – ik heb nooit opgezocht hoe de film heette – en ik herinner me dat ik uiteindelijk op de grond lag van het lachen. Ik durfde niet meer te kijken, want mijn buik deed zo’n pijn, dat ik bij iedere nieuwe lachaanval het bijna bestierf. Ik zat op mijn knieën op de grond en gluurde tussen de stoelen door naar het scherm. Ik kan me ook geen ander publiek herinneren. Het was vast een matinee, want ik was – denk ik – acht jaar oud. De bioscoop heb ik nog wel eens proberen te vinden, maar niets wees erop, dat er ooit een bioscoop gestaan heeft, dus misschien heb ik het wel helemaal verzonnen.³

Op zolder had ik een schimmenspel. Het enige dat van mijn vader na de oorlog was teruggevonden. Met uitgeknipte figuren speelde ik ‘het sprookje van de Japanse nachtegaal’, belicht door

een sterke projectielamp, achter een transparant doek. Ik herinner me m'n zenuwen terwijl ik achter het doek wachtte op de aanvang en mijn moeder het publiek (buren en vriendjes) als ouvreuse naar hun plaatsen bracht. Ik speelde mondharmonica om het publiek vast in de stemming te brengen. Maar dat bijna in je broek doen van angst, dat wil je toch nooit meer kwijt?⁴

Mijn huiswerk heb ik gemaakt aan de leestafel van café Scheltema. Daar kwam ik na schooltijd om mijn moeder te ontmoeten. Ze werkte bij een uitgeverijachtig iets, had het kamp overleefd en vond geen enkele man die de herinnering aan mijn vader kon wegnemen, wilde ook geen gezin meer zijn en dus aten we in Scheltema. Nog ruik ik de alcohol dampen van 'ooms', die mijn moeder probeerden te verleiden door even aandacht aan haar zoontje te schenken en me met Frans of algebra gingen helpen, terwijl ik probeerde *De Lach* (blad met de eerste bikini-foto's, de *Playboy* van mijn jeugd) weer onder mijn schoolwerk te moffelen.⁵

Selma, mijn moeder (eigenlijk Sara, maar iedereen noemde haar Selma) was manisch-depressief. Ze heeft me slechts een beperkt aantal jaren opgevoed, waarna ik van pleeggezin naar pleeggezin verhuisde en ten slotte mijn meest ongelukkige jaren in het Joodse jongensweeshuis in de Emmalaan 7 heb versleten. Na het woord weeshuis zei ik 'gesticht' erachteraan, als ik in het Vondelpark voor fietsen op het wandelpad door een agent bekeurd dreigde te worden.⁶

Hoewel opgevoed in het 'Joods jongensweeshuisgesticht' [Le-Ezrath Ha-Jeled. Het kind ter hulpe, Stichting tot verzorging van Joodse oorlogskinderen en andere minderjarigen], spreek ik helaas geen Ivriet. Ik had weliswaar mijn moeder nog, waardoor ik mezelf boven de andere wezen (eerste generatie) verheven voelde en was bovendien de enige met 'artistieke aspiraties' – in mijn herinnering waren al mijn huisgenoten bezig met geld

verdienen in ‘de textiel’. Ik was er tussen mijn veertiende tot mijn zeventiende of achttiende, toen ik toelatingsexamen voor de toneelschool deed (in Arnhem). [...] Wel had ik in het jongenshuis joodse les en Ivriet van Hans Bloemendaal, de voorzanger uit de Obrechtsjoel, waar we elke vrijdagavond naartoe moesten. Maar hij sprak ‘met veel spuug’ en ik probeerde bij elk woord vooral zijn spuugjes te ontduiken. Ik heb altijd volgehouden dat ik weliswaar geen Ivriet leerde, maar snelle reflecties ontwikkelde.⁷

Ik heb ooit uitgerekend dat ik het laatste schooljaar ongeveer anderhalf maand had ingekort, door iedere keer als ik geen zin had, de volgende dag te melden dat mijn afwezigheid kwam door ‘een Joodse feestdag’. Ik zat in een Joods jongenshuis, dus werd toch al als een ‘geval’ beschouwd. Er bestonden nog geen Succes-agenda’s of Filofax en ook de kalender was nog christelijker. Tot op een dag het hoofd me door het Vondelpark zag lopen tijdens reguliere schooltijd. ‘Zo Weisz, op stap?’ riep hij argwanend. ‘Ja meneer, Joodse feestdag,’ probeerde ik zo vroom mogelijk kijkend.

De volgende dag werd ik uit de klas gehaald en zat hij met een kalender voor zich waarop rood omcirkeld alle Joodse feestdagen.⁸

Ik weet nog dat ik op mijn dertiende bij Hans Keilson, kinderpsychiater, kwam die alle kinderen uit het jongenshuis moest onderzoeken. Ik zie me nog voor z’n bureau staan en hij die me over z’n halve brillette opnam. In zijn hand mijn ‘case-history’. Hoofdschuddend en met Duits accent zegt hij: ‘Jai hebt het niet makkelijk gehat, main jongen...’, waarna ik zeker wist met een regelrechte kwakzalver te maken te hebben. Want wát niet makkelijk? Geslapen tussen drie boerendochters, gevoetbald met een opgeblazen varkensblaas, onthoofde kippen zien rondrennen terwijl het bloed als een oudejaarscracker rondspuit, met je buurmeisje in de greppel tussen de boerderijen

vies-maar-lekker doen, kersen uit de boom eten tot je knapte en daarna in café Scheltema volwassen worden in sigaretten- en alcohol damp met *De Lach* en *Robbedoes* i.p.v. ‘papa fume une pipe et maman coupe le pain’.⁹

Dacht aan de eerste keer dat ik een mop aan mijn moeder vertelde, zonder ’m zelf te begrijpen en daar, i.p.v. een lach een uitbrander voor kreeg.

Op de markt staan drie kooplieden hun waren aan te prijzen. Een sinaasappelverkoper: ‘Mooi sinaasappels om te persen, loopt het sap eruit.’ Een naaimachineverkoper: ‘Dit is naaien voor je plezier. Lekker naaien voor je plezier!’ En ’n dekenverkoper: ‘Echte wollen warme dekens!’ Enfin, je voelt ’m al aankomen. Ik niet. Ik begreep ’m absoluut niet. Was [...] acht, negen jaar. Maar al m’n vriendjes lagen bij het vertellen in een deuk.. Op een gegeven moment hoorde je dan ook als je de markt op kwam lopen: ‘Lekker naaien... onder de warme dekens... loopt het sap eruit!’

Even bleef het stil. Toen een pets. Of misschien geen pets. Eigenlijk kan ik me geen klap ooit van m’n moeder herinneren, maar de doodse stilte en het uitblijven van de verwachte schaterlach voelde als een klap aan.¹⁰

Bij ‘borsten’ denk ik niet aan mijn moeder. Ik denk in seksueel of erotisch opzicht nooit aan mijn moeder. Ik onthoud haar dat (on)bewust. Misschien ook omdat ik zo kort bij haar heb gewoond. Ik zie nog helder het moment voor me, dat ik haar een keer heb bespioneerd, terwijl ze zich stond te wassen. Ik ben kennelijk zó geschrokken, van mezelf ook, dat ik daarna super puriteins werd en nu hevig verlang dat te doorbreken, hoewel ik nog steeds niet weet ‘hoe’.

Zie ineens bij het tikken een situatie waarin ik in Den Haag bij een tante ben – alle vriendinnen van mijn moeder waren ‘tantes’ bij gebrek aan echte familie – en we samen in Scheve-

ningen in een klein badhokje ons aan het verkleden zijn. Ik was, denk ik, dertien, veertien jaar – jonger kan ook. Zij in mijn ogen heel oud, dus zal ze wel rond de dertig geweest zijn. Zij stond naakt en ik aarzelde, waarop zij vroeg: ‘Ben je bang dat ik je piemel zal zien?’ – waarna ik dat woord nooit meer gebruikt heb volgens mij.¹¹

Vroeger dacht ik altijd dat als ik maar eenmaal (zó) zou kunnen schrijven, mijn gevoel zo openlijk kunnen openbaren, géén meisje me zou kunnen weerstaan. Ik denk wel eens dat mijn verlangen om ‘acteur’ te worden uit pure veroveringszin is geboren. Opvallen. Die 1.90 meter lange basketbalspelers vóór blijven die altijd de mooiste meiden van me afpikten. Ik kreeg aandacht door eloquentie- of declamatie-toernooi, schoolbestuur, redactie schoolkrant, dat soort zaken. Ik weet nog, het zal in de laatste klas van de lagere school geweest zijn, dat we een beroepskeuzelijst moesten invullen. Mijn pen dwaalde van A van aannemer, B van bakker enz. Totdat ik bij de T van toneelspeler was aangekomen. Met een schuin oog op mijn favoriete Lucie Baumann (later fotomodel geloof ik) [ze wilde balletdanseres worden, werd apothekersassistente] besloot ik dat als ik dát zou aankruisen, het enige opschudding zou geven en er dus wel aandacht aan zou worden geschonken en zo gebeurde het ook. ‘Jongens, we hebben een toneelspelertje in ons midden,’ zei de onderwijzer en ik werd vuurrood, maar mijn doel was bereikt, Lucie kéék naar me! Maar als ik toch eens de S van schrijver had durven aanstrepen, hoe had mijn leven er dan uitgezien?

Als je het Philips Duphar-gebouw sloopt, zul je nog steeds op de muur van het Minervalaan-pand met grote witte kalkletters ‘Frans gaat met Lucie!’ lezen. Een vriendje had het op de muur geschreven en ik werd bijna van school gestuurd, omdat zelfs mijn moeder niet wou geloven dat ik het niet zelf gedaan had. Over Lucie schreef ik al, het meisje op wie ik op de lagere

school zo verliefd was. Ik kon wel uren aan de overkant van haar huis, in het portiek van een drogisterij, naar de ramen van haar huis in de Minervalaan blijven turen. Haar vader was iets bij de Zwitserse ambassade en belde weleens met de politie omdat hij het zaakje niet vertrouwde.

De enige échte toenaderingspoging die ik ooit deed, was haar even kort en heftig inwrijven met sneeuw en daarna weer hard wegrennen. Met bonzend hart en hysterische lach mijn opgewonden schaamte bedekkend.¹²

Frans volgt de driejarige hbs aan de Zocherstraat, aan de rand van het Vondelpark. Bij schoolvoorstellingen trekt hij al snel de aandacht, zo blijkt uit een verslag in *Het Parool*.

‘Bij de juniores, vijftien jaar en jonger, zegevierde de humor. De parmantige vertegenwoordiger van de Tweede hbs met driejarige cursus, Fransje Weisz, moest zijn Alpenjagerslied herhaaldelijk onderbreken, daar zijn olijke gezichtsexpressies en toepasselijke gebaren zijn geestige voordracht zoveel reliëf gaven dat de zaal meerdere malen in gieren uitbarstte. Het werd een eerste prijs.’¹³